

ALINE SAX

**Voor Vlaanderen, Volk en Führer,
de motivatie en het wereldbeeld van
Vlaamse collaborateurs tijdens de
Tweede Wereldoorlog**

Universiteit Antwerpen, departement Geschiedenis,
2012. Promotor : Herman Van Goethem

Tot op de dag van vandaag blijft de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog en een eventuele nationaal-socialistische motivatie voor die collaboratie een heikel punt in Vlaanderen. Al vrij snel na de oorlog cultiveerden oud-collaborateurs een vergoelijkend zelfbeeld waarin weinig plaats was voor diversiteit. De nadruk lag heel erg sterk op de Vlaams-nationalistische motivatie voor hun collaboratie. Collaborateurs werden voorgesteld als idealisten die slechts met de Duitsers meewerkten om hun vooroorlogs doel, de verwezenlijking van hun Vlaams-nationalistische idealen, te bekomen. De Vlaams-nationalist die door de Duitsers verraden werd of de katholieke Oostfrontstrijder die zijn geloof en cultuur ging verdedigen tegen het goddeloze bolsjewisme werden steeds terugkerende clichés.

Dit vergoelijkend zelfbeeld groeide eerst binnen de subcultuur waarin oud-collaborateurs zich al meteen na de oorlog georganiseerd hadden, maar kon zich ook vrij snel en diep in het collectief geheugen vasthaken. Dit had onder meer te maken met het relatieve gemak waarmee gewezen collaborateurs zich opnieuw in het maatschappelijke en politieke leven konden inwerken en een forum namen in ontelbare herinneringsgeschriften, apologetische werken, memoires en zelfs het historisch onderzoek. Vanaf de jaren 1980 kwam er een lichte kentering in deze beeldvorming. Door de nadruk op de Jodenvervolging en de gruweldaden van het nazisme, werd de

Tweede Wereldoorlog meer en meer als een ideologisch conflict gezien en werd medewerking aan het nationaal-socialistisch systeem als moreel verwerpelijk beschouwd. Toch blijft ook de vergoelijkende beeldvorming in sommige kringen nog tot vandaag doorwerken. Vanaf de jaren 1990 maakte het historisch onderzoek een inhaalbeweging met kritischere en wetenschappelijk onderbouwde werken. In eerste instantie bleef de nadruk op de repressie liggen, maar stilaan verschenen ook academische werken over de collaboratie zelf. Die werken focussen echter vooral op de grote structuren, de collaborerende organisaties en hun leiders en nationale en lokale overheden of op extreme collaboratie, zoals de Jodenvervolging.

De 'gewone' Vlaamse collaborateur bleef grotendeels buiten beeld. Dit proefschrift zoomt in op die 'gewone' collaborateurs en vertrekt vanuit drie, op het eerste zicht, eenvoudige vragen :

1. Wie waren de gewone collaborateurs, de mannen en vrouwen die niet aan de top stonden, die vaak niet veel te zeggen hadden maar toch meewerkten met de Duitse bezetter ?
2. Waarom deden zij wat ze deden ? Wat waren hun motieven, hun drijfveren en in hoeverre en op welke manier werden die bepaald door externe factoren en de sociale context van deze mensen ?
3. Hoe zag het wereldbeeld van deze mensen eruit ? Hoe zagen ze zichzelf en de wereld om hen heen ? In welk soort gedachtegang of ideologie pasten ze hun collaboratie in ?

Aangezien de vergoelijkende beeldvorming over de collaboratie nog steeds té diep geworteld zit, zowel bij oud-collaborateurs als bij hun kinderen en kleinkinderen

werd expliciet gekozen om niet te werken met mondelinge bronnen, maar met de gerechtelijke dossiers die werden opgesteld tijdens de repressie. Uitgaande van de wettelijke definitie van een collaborateur (i.e. iemand die veroordeeld werd op basis van art. 113 tot 123 dec. SWB), werd een steekproef getrokken van 326 dossiers. Op die manier zijn de bronnen niet of erg weinig ‘aangetast’ door de naoorlogse beeldvorming en vormen ze een duidelijk afgebakende groep. Bovendien geven deze repressiedossiers een vrij volledig beeld van de betreffende collaborateur en zijn sociale omgeving. Bij verhoren komt de verdachte niet alleen zelf aan het woord, maar talloze getuigenverklaringen van burens, vrienden, collega’s, de wijkagent enz. helpen het beeld van deze persoon te vervolledigen.

Een eerste deel van het proefschrift vertrekt vanuit de vraag wie de collaborateurs waren. Bij het opstellen van een prosopografisch profiel van deze ‘gewone collaborateur’ viel meteen op dat de grote meerderheid van de onderzochte collaborateurs (88 %) mannen waren en dat ook het aandeel -25-jarigen ver boven het Belgisch gemiddelde lag. Daarenboven bevonden de onderzochte collaborateurs zich vooral in de lagere sociale klassen.

De tweede vraag spitste zich toe op de motivatie van de collaborators. Vanuit de dossiers liet zich een rijk palet optekenen van motieven die een rol gespeeld kunnen hebben bij beslissing om te collaboreren. In een eerste fase konden een zestiental types van motieven opgelijst worden, gaande van Nieuwe Orde-gezindheid, over financieel gewin, ontsnapping aan de verplichte tewerkstelling en familiale verplichting tot macht, wraak of avonturisme.

Om een beter beeld te krijgen op welke manier deze motieven zich op individueel vlak manifesteerden, was het nodig om de samenhang tussen de verschillende motieven te bekijken en dat te plaatsen in de persoonlijke situatie van de collaborators en de maatschappelijke context. Door na te gaan welke motieven bij veel mensen voorkwamen en welke drijfveren op elkaar inwerkten, tekenden zich duidelijk twee scheidingslijnen af.

De eerste scheidingslijn scheidde ideologische van niet-ideologische motieven, scheidde m.a.w. collaborators die handelden omwille van een maatschappelijke bekommernis, omwille van een doel dat buiten henzelf lag, van hen die handelden uit eigenbelang, een engagement dus dat binnen henzelf lag. De tweede scheidingslijn scheidde collaborators die handelden omwille van financiële of economische redenen van zij die die andere redenen hadden om te collaboreren. Daarnaast kwam er nog een derde soort motieven voor die erg divers waren (en gegroepeerd werden onder ‘andere motieven’).

De drie soorten motieven konden apart of samen voorkomen bij één individu. Alsof elke collaborateur een recept was met dezelfde ingrediënten, maar met verschillende verhoudingen. Dit verschil in verhoudingen was de maatstaf waarlangs ik een nieuwe typologie opstelde die collaborators indeelt op basis van hun motieven of motiefclusters. Deze nieuwe typologie bestaat uit 3 groepen, waarvan de laatste groep nog een keer in twee kan gesplitst worden.

De eerste groep (40 %) omvat collaborators die handelden omwille van **ideologische motieven**, omwille van een maatschappelijke bekommernis dus. In hun dossiers werden

geen andere motieven teruggevonden, waardoor we kunnen stellen dat hun ideologische overtuiging hun collaboratie stuurde en vormgaf. Deze ideologische overtuiging werd gevat onder de noemer Nieuwe Orde-gezindheid.

De tweede groep (28 %) bestaat uit collaborateurs die **zowel ideologische als persoonlijke motieven** hadden. Deze ‘ideologische probleemoplossers’ waren weliswaar Nieuwe Orde-gezind, maar zetten hun ideologische overtuiging pas om in daden als ze daarmee ook een persoonlijk probleem van de baan konden ruimen. Dat probleem kon zowel van economische als van een andere aard zijn. Aangezien deze personen Nieuwe Orde-gezind waren, kozen ze ervoor om hun probleem ook binnen die context op te lossen.

De derde groep (32 %) zijn de collaborateurs waarbij **enkel persoonlijke motieven** uit het dossier naar voren kwamen. Ideologische motieven of Nieuwe Orde-gezindheid werden tijdens het proces niet enkel door hen, maar ook door getuigen expliciet ontkend. Voor veruit de meesten van deze groep was geld het hoofdmotief om te collaboreren. Ze waren werkloos, verdienden niet voldoende om rond te komen of wilden een extra graantje meepikken tijdens de bezetting. Daarnaast zijn er een aantal collaborateurs die andere, heel erg uiteenlopende, persoonlijke motieven hadden die niets te maken hadden met geld. Sociaal behoren deze mensen tot de zwakkere groepen in de samenleving.

Als we kijken naar de verdeling van de groepen blijkt dat bijna 70 % van de onderzochte collaborateurs Nieuwe Orde-gezind was en dat hun overtuiging hun collaboratie bepaalde of mee bepaalde. Vanuit die vaststelling werd nagegaan wat die Nieuwe Orde-gezindheid

dan wel inhield, welke ideologie het was die hun collaboratie vorm gaf. Aan de hand van het discours in egodocumenten uit de dossiers van ideologisch beïnvloede collaborateurs werd hun wereldbeeld op drie thema’s en op twee niveaus geanalyseerd.

De drie thema’s waren tijd, identiteit en performativiteit. Het hoofdstuk ‘Tijd’ gaat na hoe deze collaborateurs het heden percipieerden, welke toekomstverwachtingen ze hadden en welke plaats ze zichzelf en het heden in die geschiedenis gaven. Het tweede thema behandelt het zelfbeeld van de collaborators, hoe zij hun eigen identiteit construeerden en tegen wie ze zich daarbij afzetten, hoe zij met andere woorden hun normatieve en comparatieve referentiegroepen afbakenden. En het derde thema gaat dieper in op de handelingen en het gedrag die volgens deze collaborators gesteld moesten worden om hun ideologie te verwezenlijken en de eventuele frictie tussen deze ideële handelingen en hun effectieve handelen. Het discours werd zowel op het niveau van inhoud (wat schrijven ze) als op een talig niveau (hoe verwoorden ze het) geanalyseerd.

Vanuit die discoursanalyse konden vier belangrijke conclusies getrokken worden die ons iets leren over het wereldbeeld van ideologisch beïnvloede collaborators.

Ten eerste was collaboratie niet enkel een professionele of economische beslissing, maar ook een sociale stap. Collaborateurs pasten hun sociale netwerk aan, aan hun collaboratie. De banden met niet-collaborateurs werden (door beide kanten) verbroken en collaborators werkten zich steeds dieper in een collaboratienetwerk in. Naarmate de

oorlog vorderde, sloten beide kringen zich meer en werd het steeds moeilijker om uit die netwerken te breken. Enerzijds werden zij door de niet-collaborerende maatschappij uitgesloten en gestigmatiseerd (*push-factor*) anderzijds zorgden de collaborerende groepen voor een sterk samenhorigheidsgevoel en maakten ze het je erg moeilijk om je uit hun netten te bevrijden (*pull factor*). Deze gescheiden netwerken werden ook beïnvloed door een sterk gepolariseerd wij-zij-denken, waarbij de Ander per definitie negatief – als een gevaar en een bedreiging- werd gedefinieerd.

Ten tweede was de ideologie van deze collaborateurs een vermenging van Duitse/nationaal-socialistische met Vlaamse en/of Vlaams-nationalistische elementen. Hun zelfbeeld bestond uit twee identiteiten die ze probleemloos met elkaar combineerden. Het nazisme werd niet gebruikt om een *hidden agenda* te verwezenlijken, zoals in de beeldvorming vaak benadrukt werd, maar was het doel op zich. Ze wilden zich – soms erg verregaand – engageren om de nationaal-socialistische droom te verwezenlijken. Deze nationaal-socialistische droom werd ‘gedomesticeerd’ door er Vlaamse elementen aan toe te voegen. Het Vlaamse Volk en Vlaanderen bleven immers hun *Blut und Boden*.

Ten derde was het engagement dat deze mensen aangingen allesbehalve vrijblijvend. Collaborateurs verwachtten van zichzelf en van elkaar dat ze zich tot het uiterste inzetten. Plichtsgevoel was niet alleen een belangrijke motor voor hun handelen, maar legitimeerde dat handelen ook.

Ten slotte was de figuur van Hitler erg belangrijk voor deze ideologisch beïnvloede collaborateurs. Zij verbonden hun trouw, hun lot en vaak ook hun leven persoonlijk aan de *Führer*. Hij was de *Leider* van wie ze alle heil verwachtten. Dat geloof bleef vaak zelfs tot op het einde van de oorlog rotsvast overeind.

Voor Vlaanderen, Volk en Führer verschijnt eind september 2012 bij Uitgeverij Manteau.